

УДК 94(477-25):2

DOI: 10.24919/2312-2595.40.123230

КИЗЛОВА Антоніна – кандидат історичних наук, докторант, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (ant_kiz@ukr.net); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ БРАТІЙ ПРИ ГРОБНИЦІ СВ. ПРП. ФЕОДОСІЯ В УСПЕНЬСЬКОМУ СОБОРІ КИСВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ (кінець XVIII – початок XX ст.)

У статті на базі монастирських документів і творів відвідувачів визначено особливості комунікацій при гробниці з мощами св. прп. Феодосія Печерського, до яких долучалися насельники Лаври. Було поставлено завдання: простежити, як регулювали доступ до гробниці, хто брав участь в оформленні й оберіганні її комунікативного простору. Гробниця була об'єктом, до якого виявляли особливі релігійні почуття насельники Лаври, органічно вписувалася до кола соборних святинь, порівняння з якими є перспективним.

Ключові слова: Успенський собор Києво-Печерської лаври, кінець XVIII – початок XX ст. хранитель святині, відвідувач, гробниця, мощі, собор, соціальна взаємодія.

КИЗЛОВА Антонина – кандидат исторических наук, докторант, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского» (ant_kiz@ukr.net); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

СОЦИАЛЬНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БРАТИИ ПРИ ГРОБНИЦЕ СВ. ПРП. ФЕОДОСИЯ В УСПЕНСКОМ СОБОРЕ КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ (конец XVIII – начало XX вв.)

В статье на основании монастырских документов и трудов посетителей определены особенности коммуникаций при гробнице с мощами св. прп. Феодосия при участии насельников Лавры.

Были поставлены задачи: проследить, как регулировали доступ к гробнице, кто участвовал в оформлении и сохранении ее коммуникативного пространства. Гробница была объектом, к которому проявляли особые религиозные чувства насельники Лавры, органично вписывалась в круг соборных святынь, сравнение с ними является перспективным.

Ключевые слова: Успенский собор Киево-Печерской лавры, конец XVIII – начало XX вв., хранитель святыни, посетитель, гробница, мощи, собор, социальное взаимодействие.

Постановка проблеми. «Хранителі святинь» були важливою ланкою соціальних взаємодій у святих місцях, куди приходили богомольці з прилеглих і віддалених земель [29, 117 – 119]. У випадку монастиря хранителями були всі його насельники: настоятель, монахи й послушники. У кінці XVIII – на початку XX ст. Києво-Печерська Успенська лавра завдяки мощам понад 120 угодників, мироточивим главам, кільком чудотворним іконам [див, наприклад: 12, 80 – 82; 14, 28 – 33; 27, 277, 281 – 282] була визначною точкою у Київському символічному фокусі православного символічного ядра [22, 56 – 57]. Від аналітика монастирських прибутків Д. Ростиславова обитель за надзвичайно великий приплив богомольців отримала визначення, що вона – руський «и АѠонъ, и Синай, и Иерусалимъ» [16, 106]. Тож обрана тема пов'язана з такими **важливими науковими та практичними завданнями**, як реконструкція комунікативних практик при православних святинях, а також релігійності православного чернецтва в часи чинності синодальних приписів. На окремий розгляд у цьому контексті заслуговують поховання засновників Лаври свв. прпп. Антонія і Феодосія Печерських. А. Попов, аналізуючи роль мощей святих у народній медицині Російської імперії, вказав св. прп. Феодосія Печерського першим серед угодників, чії реліквії мають «крупное государственное значение» [19, 250].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Д. Ростиславов, котрий розглядав коштовні раки як одну зі статей монастирських прибутків, залежну від жертводавців, виділив у Лаврі срібні визолочені оклади на гробницях св. прп. Феодосія, св. свт. Михаїла (митрополита Київського) і глави св. рівноап. Володимира [16, 335]. Щодо надгробків свв. прпп. Антонія і Феодосія Печерських у печерах (відповідно, у Ближніх і Дальніх), то А. Кізлова визначила їх

особливості як складових комунікативного простору порівняно з іншими печерними святинями обителі, а також встановила, що основним осередком шанування св. прп. Феодосія в окреслений період був соборний [8, 11 – 15]. Утім, залишилася **невирішеною така частина загальної проблеми**: яке місце в соціальних взаємодіях братії посідала гробниця св. прп. Феодосія в Успенському соборі (Великій церкві)?

Відповідно, **мета** дослідження – визначити особливості комунікацій при названій святині, до яких долучалися насельники Лаври. Було поставлено такі **завдання**: простежити, як регулювався доступ до гробниці, хто брав участь у оформленні й оберіганні комунікативного простору при ній.

Результати досліджень. Загалом підійти до гробниці св. прп. Феодосія можна було при відчиненому соборі, тобто певний час після богослужінь (а з 1893 р. на численні прохання вірян храм ухвалили не замикати цілий день) [XX, 3]. Вихованці Самарської духовної семінарії під керівництвом викладача К. Казанського відвідали Лавру у 1900 р. якраз під час масштабної реконструкції Успенського собору, що завершилась переосвяченням (1901) [17, 740 – 746]. Тому їхнє «благочестивое желаніє» вклонитися мощам св. прп. Феодосія не здійснилося [15, 92]. Отже, можливості провести до святині особливо ревних богомольців, навіть організованих і добре підготовлених, у вказаний період не передбачали.

Кожен імператорський візит до Лаври відбувався за ustalеним сценарієм. У 1885 р. порядок обходу гробниць в Успенському соборі був такий: глава св. рівноап. Володимира, рака св. прп. Феодосія, часточки свв. прпп. Печерських, мощі св. свт. Михаїла [XIX, 7]. 1911 р. – глава св. рівноап. Володимира, гробниця св. прп. Феодосія, мощі св. свт. Михаїла [XXIX, 124 зв.], в лютому 1915 р. він зберігся з додаванням спуску до склепу Павла Тобольського й прикладання до перста св. архід. Стефана [XXIX, 177]. Чи можливо виявити подібну регламентацію і для інших відвідувачів та визначити в ній місце гробниці св. прп. Феодосія?

Ф. Тітов після головної святині собору – ікони Успіння Богородиці – описав мощі св. свт. Михаїла, перст св. архід. Стефана, тіло митрополита Павла Тобольського, ковчег із часточками всіх свв. прпп. Печерських, гробницю св. прп. Феодосія, главу св. рівноап. Володимира, Ігорівську ікону Богородиці, образ

св. свт. Миколая з часточкою мощей та ковчег з часточками мощей різних давніх угодників [23, 46 – 51]. При цьому зазначив, що «Въ описанномъ сейчасъ порядкѣ богомольцы имѣють обыкновеніе поклоняться святынямъ Великой Лаврской церкви» [23, 52]. Ф. Тітов тісно співпрацював з Лаврою, зокрема і в справі щодо перенесення мощей св. прп. Євфросинії до Полоцька та підготовці до канонізації Павла Тобольського, користувався архівами обителі, присвятив їй багато публікацій [I; II; 20; 23; 24; 25; 26]. Отже, він мав можливість спостерігати за рухом вірян у Великій церкві, перш ніж робити про нього висновки. Тобто святині обходили по колу, одна за одною (див. рис. 1).

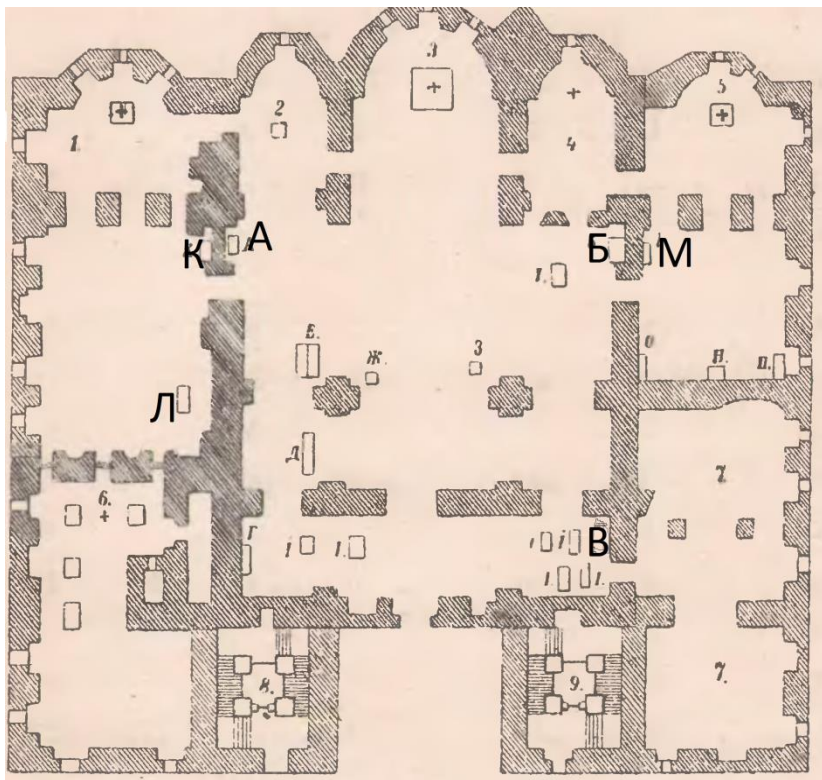


Рис. 1. План Успенського собору. А – мощі св. свт. Михайла; Б – глава св. рівноап. Володимира; В – гробниця св. прп. Феодосія Печерського; К – перст св. архід. Стефана; Л – домовина Павла Тобольського у склепі; М – Ігорівська ікона Богородиці [7, 99]

Записки мандрівників дають змогу простежити можливі варіації. Вихованки Тверського єпархіального жіночого училища 1904 р. обходили собор, починаючи з правого боку. Прикладалися до глави св. рівноап. Володимира, Ігорівської ікони Богородиці, часточок св. мощей «древнихъ угодниковъ Божіихъ», а потім до гробниці св. прп. Феодосія. Потім перейшли на лівий бік і прикладались до мощей св. свт. Михайла, перста св. архід. Стефана, ікони св. прп. Антонія Печерського [13, 92 – 93]. А. Глаголев, котрий був у Лаврі 1823 р., вказав, що гробниця св. прп. Феодосія розміщена праворуч у «трапезь», згадав про неї після раки з перстом св. архід. Стефана, главою св. рівноап. Володимира й часточками різних мощей (вони ще лежали разом) і мощей св. свт. Михайла [4, 82 – 83]. А. Щеглова, яка описала поїздку вихованок Богословської церковно-вчительської школи в Тульській єпархії (в Києві були 21 травня 1904 р.), подала такий перелік мощей в Успенському соборі: «Глава св. равноапостольнаго князя Владимира, мощи преподобнаго Феодосія Печерскаго, Михаила, перваго митрополита Киевскаго, частица мощей Святителя Николая, первомученика Стефана» [28, 399]. П. Беляєв (був у Лаврі 1908 р.) назвав святині Успенського собору в такому порядку: глава св. рівноап. Володимира, гробниця св. прп. Феодосія, рака св. свт. Михайла, ковчег з часточками мощей [3, 37 – 38]. При цьому як А. Глаголев, так і А. Щеглова та П. Беляєв не уточнили, чи саме в такій послідовності вони обходили вказані об'єкти шанування. Втім, цього не можна виключити з огляду на суттєві збіги в творах А. Щеглової та П. Беляєва. Вихованки Одеського єпархіального жіночого училища під час паломництва (1909) до святинь прикладались так: спершу – образ Успіння Богородиці, потім – гробниця св. прп. Феодосія, ковчег з часточками мощей свв. прпп. Печерських, мощі св. свт. Михайла, глава св. рівноап. Володимира [18, 588]. Водив їх Успенським собором благочинний [18, 588], тож у цьому разі можна говорити про певну програму, яку пропонувала обитель.

М. Сементовський у виданому 1852 р. описі відвідування Лаври вказав, що ходив Успенським собором зі «смиренимъ путеводителемъ» із лаврських іноків, з позначкою «Онъ вел меня по моему желанію» [21, 199, 203], тож на порядок прикладання до святинь у цьому випадку їхні хранителі не впливали. А от ін-

формацію, яку навів М. Сементовський про те, що мощі св. прп. Феодосія відкрили через 17 років після смерті угодника й перенесли до Великої церкви, що 1130 р. суздальський князь Георгій прикрасив раку на 50 гривень золота і 500 – срібла, що через 110 років татари захопили й переплавили цю гробницю, але мощі задалегідь встигли сховати під храмом [21, 205], міг розповісти провідник. У звіті про поїздку вихованок Тверського єпархіального жіночого училища є згадка про те, що до 1240 р. мощі спочивали відкрито, але під час татарської навали їх сховали [13, 92 – 93]. Втім, про те, чи супроводжував хтось цю групу, не згадується. О. Барвінський, який приїхав зі Львова влітку 1885 р. й ходив до Лаври з О. Кониським [2, 334, 342], відзначив у спогадах, окрім особливостей поведінки насельників і богомольців, опису ікони Успіння Богородиці, іконостасу, згадок про надгробки видатних осіб, що «З святощів замітні тут вправім углі церкви під визолоченим балдахіном мощи св[ятого] Теодозія, перенесені сюди з дальших печер а близько іконостаса в срібній пушці голова св[ятого] Володимира, перенесена з Десятинної церкви Петром Могилою» [2, 345]. Враховуючи, що це відвідування відбувалося, коли в храмі саме відправляли «канон до Пр[есвятої] Богородиці» [2, 344], до інших святинь у соборі О. Барвінський міг і не підходити.

Соборний ієромонах Ієронім, котрий з 1788 р. за дорученням Духовного собору готував опис Лаври [XI, 2], докладно охарактеризував гробницю, вказавши, що вона стоїть праворуч від західних церковних дверей, неподалік від них, зроблена з мармуру й накрита кам'яним балдахіном, обкладена срібними визолоченими дошками 1763 р. [XI, 18]. Місце для гробниці було незмінним, з посиланням на нього навіть орієнтувались у ширшому просторі храму. 23 лютого 1894 р. в зобов'язанні, яке надавав Лаврі селянин з Деміївки Прохор Денисенко, вказано, що він має поставити риштування, зокрема в «Западномъ притворѣ той же церквѣ, гдѣ находятся гробницы со святыми мощами: преподобнаго Феодосія и частицами мощей преподобныхъ печерскихъ» [XXXIII, 5]. 1771 р. на кошти жертводавців гробниці св. прп. Антонія в Ближніх печерах, св. прп. Феодосія в Успенському соборі, спільну раку для глави св. рівноап. Володимира, перста св. архід. Стефана й часточок свв. прпп. Печерських обклали багатими срібними позолоченими дошками, а на гробі св. прп. Феодосія [XI,

53 зв.] написали, що «преподобнаго Феодосія игумена сея святыя Кієвопечерскія Лавры гробъ» прикрашено за правління імператриці Катерини II та її спадкоємця Павла, зусиллями архімандрита Лаври Зосими (Валкевича) за кошти обителі з додаванням пожертв 30 листопада 1763 р. [XI, 54]. У майнових описах найкоротшою характеристикою була така: «Гробъ весь обложенъ серебромъ чеканной съ пестрой позолотою работы» [VI, 45 зв.]. Тож на межі XVIII – XIX ст. вигляд святині був цілком відповідним її гідності та включав додаткові пояснювальні елементи.

Наскільки суттєво гробниця змінювалася протягом досліджуваного періоду? 24 липня 1822 р. Духовний собор видав розпорядження єклезіархові, щоб той надав його членам на розгляд вінці, зокрема й на гробницю св. прп. Феодосія, від монаха Прохора [XXIII, 71 зв.]. Щодо цих дарів завели окрему справу («Дело о данных от помещицы Шишкиной воздухах и от монаха Прохора серебрянных венцах»), з якої випливає, що вінець слід було прикріпити на ікону при гробниці, а також, що Прохор прийняв чернецтво нещодавно [XIII, 5]. Таке уточнення виводить на особу постриженого 29 квітня 1822 р. під ім'ям Прохор київського міщанина з Подолу Григорія Рудника, 1749 р. н. З 25 серпня 1821 до червня 1822 р. він був гробовим біля поховання св. прп. Феодосія [XXVII, 112 зв. – 113; XXVIII, 387; XXXIV, 1 а, 1 а зв., 2], що, ймовірно, і посприяло бажанню прикрасити образ біля святині. З формулювання ж у розпорядженні єклезіархові помітно, що згадану ікону теж вважали складовою гробниці.

6 вересня 1824 р. за розпорядженням Духовного собору єклезіарх мав подбати «о произведѣннї покрашенія гдѣ слѣдуетъ позолоткою» над гробницею св. прп. Феодосія в Успенському соборі. Угоду Лавра уклала з київським майстром Іваном Хоревим за 200 руб. асигнаціями з наданням йому в допомогу двох лаврських іконописців [XXIV, 118 зв.]. З цього приводу в обителі завели окрему справу, де зафіксували всі подробиці співпраці [XIV]. Збереглася така оцінка М. Сементовського: «Здѣсь царствуетъ священнѣйшій сумракъ, и золотая сѣнь, устроенная надъ блаженною гробницею, ярко выказывала позолоту» [21, 204]. Тобто, якщо завдяки виправленням 1824 р. гробницю хотіли яскравіше виділити, зробити ще помітнішою, то це вдалося.

У квітні 1866 р. в лаврській малярні промили й відреставрували три зображення: самого угодника, Печерської Богородиці (згадуване ще в майновому описі за 1767 р. як Свенська ікона зі свв. прпп. Антонієм і Феодосієм у срібному визолоченому окладі [IV, арк. 35]), св. свт. Миколая Чудотворця. Про всі ці образи зазначено, що вони – біля гробу св. прп. Феодосія [XV, арк. 75], тобто їх відносили до найближчого символічного середовища гробниці.

Серед речей, які прибули до Успенського собору 1876 р., зафіксовано карбований срібний суцільний оклад на гробницю св. прп. Феодосія із зображенням угодника на повен зріст від донського козака зі станиці Старочеркаська Луки Дмитровича Нескубіна та його братів [XVI, 212; XXXII, 3]. 1874 р. ті самі жертводавці подали срібну карбовану ризу з чотирма вінцями і двома коронами (срібними з каменями) для Пречистої та Спасителя на Печерську ікону Богородиці при гробниці преподобного [VIII, 92 – 92 зв.; XXX, 10 зв.]. Дари було передано «Через пономаря монаха Геронтія» [XXX, 10 зв.]. Збереглася особова справа останнього, з якої випливає, що під таким ім'ям прийняв постриг донський козак зі Старочеркаська Гавриїл Нескубін, котрий 1847 р. побував у Києві для поклоніння святим мощам, а 18 квітня 1849 р. подав до Духовного собору прохання прийняти його до складу послушників Лаври [XXXV, 4, 7]. Тож не можна виключити впливу монаха Геронтія на рішення родичів про згадані пожертви. На жаль, записів про те, чи узгоджувала сім'я Нескубіних свої дари з Духовним собором задалегідь, знайти не вдалося. Втім, судячи з того, що всі елементи використали за призначенням, вони підійшли за розміром і були визнані достатньо гарними. Окрім того, є дані про те, що наперед обговорювали дарування навіть менш коштовних речей, зокрема покровів на гробницю св. прп. Феодосія [XVII, 47 – 48 зв., 298 – 299; XVIII, 15]. Отже, монах Геронтій цілком міг бути посередником під час планування того, якими мають бути оклад, вінці та риза, між Лаврою і своїми рідними.

У майновому описі Успенського собору, укладеному протягом 1875 – 1877 рр., згадуються і визолочений балдахін, і срібний визолочений оклад гробниці, і зображення св. прп. Феодосія на повний зріст у срібній карбованій ризі з визолоченим вінцем. Уточнено, що спереду на окладі викарбовано перенесення мощей святого до Успенського собору, а пояснювальний напис – у го-

ловах [XXXI, 59 зв.]. Наявні джерела не дають змоги докладно простежити, як оклад від Нескубіних свіввідносився з попереднім.

В описі 1877 р., який доповнювали до 1915 р., згадується образ св. прп. Феодосія на повен зріст у ногах гробниці – в дерев'яній позолоченій рамі та срібній визолоченій ризи з карбуванням, а також визолочений вінець. Поряд, на полях, примітка, що це – внесок штатного духівника Лаври архімандрита Мефодія [VIII, 92 зв. – 93]. За розміщенням примітки незрозуміло, чого вона стосується: чи всього переліченого, чи лише вінця, проте в будь-якому разі участь духівника в оформленні святині незаперечна.

22 червня 1902 р. Духовний собор підписав розпорядження еклезіархові про влаштування при гробі св. прп. Феодосія і раці з часточками мощей усіх свв. прпп. Печерських дерев'яного майданчика з перилами [XXV, 15], а 14 липня 1903 р. – про влаштування перед названими святинями гранітних сходинок за угодою з київсько-гніванською конторою Мільковського [XXV, 24 зв.]. Отже, після реконструкції з переосвяченням у соборі тривали роботи, спрямовані на те, щоб зробити підходи до святинь зручнішими.

Уже під час Першої світової війни, з 21 до 23 травня 1915 р. була «исправлена і пожжена съ (слово нерозбірливе)» аршинна срібна дошка з написом від гробу св. прп. Феодосія [XXXVII, 10 зв.]. 21 липня того ж року «Гробъ преп. Феодосія Печерскаго Великой церкви промытъ» [XXXVII, 14 зв.]. У планах евакуації Лаври, які еволюціонували протягом 1895 – 1917 рр. не згадується про якісь деталі досліджуваної гробниці [IX]. Тож навіть перед загрозою ворожого вторгнення до Києва насельники Лаври не припиняли дбати про поховання одного з її засновників і не уявляли, що навіть за надзвичайних обставин гробницю можна розібрати.

Серед відвідувачів, котрі побували в Успенському соборі вже після реконструкції, привертає увагу священник Г. Корсун, учасник з'їзду місіонерів у Києві (1909). Він оглядав Успенський собор самостійно, хоч і одночасно з іншими учасниками, а в повідомленні про візит до Лаври стверджував, що зупинявся «у двухъ гробницъ съ частицами мощей преп. Печерскихъ, у гробницы преп. Феодосія на мѣстѣ предполагаемаго нахождения его мощей

и Антонія – гробницы, устроенной для симметрии, т. к. мощи его почиваютъ подъ спудомъ въ пещерахъ» [11, 1267]. Про те, що в храмі є гробниця св. прп. Антонія, написала, окрім Г. Корсуна, тільки В. Домрачева, яка у 1911 р. писала до єпархіальних відомостей про те, як вихованки В'ятського єпархіального училища їздили визначними місцями, зокрема й прикладалися до всіх святинь Великої церкви: «въ соборѣ покояются мощи св. Антонія и Феодосія» [5, 1093]. З більш ранніх творів вирізняється «Епопея тысячелетия» І. Завалишина (1862) де є рядки: «Поклонимся мощамъ Святаго Михаила, / Того, кто первый былъ у насъ Митрополитъ / И преподобнаго Антонія – явили / Онѣ завѣтъ чудесъ. Въ соборѣ симъ лежитъ / И Феодосій тотъ...» [6, 151], за якими можна припустити, що автор відносив поховання св. прп. Антонія до сакруму Успенського собору. Пояснити походження таких згадок складно. Богомольці, які надсилали пожертви поштою, іноді помилялися досить суттєво. Так, 1878 р. до Лаври надійшла посылка з покрывом «на Елену Царицу» [XVI, 219], мощей якої в обителі не було. 1891 р. покрови прислали на мощі не тільки свв. прп. Феодосія, св. свт. Михаїла та Павла Тобольського в Успенському соборі, а й свв. Микити, Мيني, Романа та Давида, котрих у Лаврі не було [XVII, 292]. Втім, ці люди могли ніколи не бувати в Києві особисто, а отже, набиратися відомостей про його визначні місця з сумнівних джерел. Щодо симетричних до гробниці св. прп. Феодосія святинь, то ще 12 вересня 1824 р. Духовний собор ухвалив, що еклезіарх має подбати, аби в Успенському соборі зробили новий кіот (узявся чернігівський майстер Нехаєвич, міщанин) «во всемъ по тому виду и пропорціи, какъ у преподобнаго Феодосія» [XXIV, 124]. Тоді йшлося про кіот для часточок мощей [XXIV, 148], про який Г. Корсун згадує окремо. Біля ковчега з часточками мощей усіх преподобних Печерських, на виступі стіни, стояла ікона св. прп. Антонія (перед якою молився св. свт. Димитрій Ростовський) [21, 48]. Загалом проблема з «похованням св. прп. Антонія» в Успенському соборі потребує окремого дослідження. У будь-якому разі використання гробниці св. прп. Феодосія як зразка для створення інших свідчить про її велику роль для Лаври.

На гробницю св. прп. Феодосія приймали покрови. Відомі обставини отримання деяких із них. 1820 р. покривало надійшло

від надвірної радниці Катерини Єфимівни Галаган [V, 9]. Еклезіарх рапортував до Духовного собору, що Катерина Єфимівна прислала дар поштою на ім'я скарбника Лаври ієромонаха Гавриїла. Духовний собор постановив занести покривало до опису й «...употреблять его на означенную надобность по обыкновению въ праздничныя дни» [XII, 3]. На таке рішення міг вплинути як святковий вигляд виробу із золотої московської парчі на тлі кольору кави, обкладеного срібною одноличкою, з хрестом посередині [XII, 2], так і статус пані Галаган. 1911 р. в ризниці ще зберігалася малинове оксамитове покривало з вишитими золотом і лелітками виноградними гілками й колосками на оторочці, Голгофським хрестом та написом: «Ублажаемъ ты, преодобне Отче Феодосіе и чтемъ святую память твою», пожертвуване 1880 р. [VII, 322]. Ймовірно, цей виріб протягом 31 року також клали на гробницю лише в особливих випадках.

У 1874 р. Микола Іванович і Лев Іванович Пирські з Санкт-Петербурга передали покров для гробниці св. прп. Феодосія особисто [XVI, 140; XXX, 9 зв.], а не переслали поштою.

Як уже зазначалося, жертводавці могли узгоджувати деталі покровів з Лаврою. 1888 р. на ім'я намісника Лаври архімандрита Ювеналія надійшов лист від міщанки Катерини Четверикової із запитанням, якого розміру краще зробити «пелену на мощи Феодосія» [XVII, 47 – 47 зв.]. Духовний собор ухвалив «поручить еклесіаху архимандриту Валентину снять мѣру на гробъ Преподобнаго Феодосія» [XVII, 48]. Розмір було вказано такий: довжина 2 арш. 6 вершків, ширина 1 арш. 9 вершків [XVII, 48 зв.]. На запит Єлизавети Комарової (1891), які покрови слід пошити для свв. угодників у Лаврі, розміри покрову для св. прп. Феодосія назвали такі: 2 арш. 6 вершків на 2 арш. [XVII, 298 – 299]. 1892 р. Є. Комарова звернулася з додатковими запитаннями, і їй надали такі дані про той самий покров: 2 арш. 7 вершків на 1 арш. 6 вершків [XVIII, 15]. Різні дані, які щоразу надавав той самий еклезіарх, свідчать про те, що готової відповіді на всі типові звернення Духовний собор не мав. Можливо, розмір покрову залежав від його статусу (святковий чи буденний) або ж від мінливих смаків відповідальних осіб.

У 1873 р. Микола й Тетяна Согади передали через Івана Соболя з Подолу матеріали для самого покривала та для торочок

і хреста на ньому [XVI, 60]. Ймовірно, передбачалося, що шитимуть у лаврській кравечні, як це часто відбувалося з покривами на мощі, призначеними до печер [10, 18]. Відповідно, в Лаврі були готові до такої роботи.

Попри неодноразові уточнення Духовного собору про те, що гробовими мають бути монахи, серед приставлених до гробу св. прп. Феодосія, як і при інших раках у соборі, траплялися послушники (наприклад, Г. Рудник, Я. Павленко, Є. Каравасв) [9, 50]. 1829 р. монаха Іполита перемістили до гробу св. прп. Феодосія з виноградників [XXI, 2], тобто він не набував досвіду перебування при інших святинях.

7 серпня 1822 р. еклезіарх рапортував до Духовного собору, що при гробі св. прп. Феодосія саме немає гробового, тож потрібно призначити туди монаха чи послушника. Собор ухвалив відрядити для цієї мети монаха Онисифора [XXII, 162]. Прикметно, що це сталося в час, коли до Лаври приходило найбільше богомольців. Так, чеський мандрівник занотував, що «*routnícka sezona*» починається в червні [30, 42]. Відповідальність гробових поширювалась і на збір при раках грошей, причому на цьому наголосили саме у справі Монаха Германа, якого 1832 р. призначили до гробу св. прп. Феодосія [9, 49]. 1815 р. прибутки при святинях записували докладно, за 9 місяців (без лютого, серпня і грудня) при мощах св. свт. Михаїла зібрали 480 руб. 10 коп., «*Отъ главы святаго князя Владиміра*» (в раці також були перст св. архід. Стефана й часточки мощей свв. прпп. Печерських) – 527 руб. 60 коп., а від гробу св. прп. Феодосія Печерського – 600 руб. 55 коп., щомісяця здаючи кошти до скарбниці [XXXVI, 10 арк.]. 29 вересня 1783 р. до Лаври звернулися з Київського городского магістрату у справі про спійманого при досліджуваній святині на крадіжці грошей мешканця київського Подолу Петра Сінніченка. Він посвідчив, що, коли прикладався до гробу св. прп. Феодосія, то поклав цілу копійку, а «*у гроба денѣжку съ тарѣлки взялъ*». Його зловили послушники, які стояли при гробниці, й посадили на ланцюг, надітий на шию [X, 2 – 2 зв.], очевидно, не перевищивши своїх повноважень. У «*Харьковских епархиальных ведомостях*» вийшло повідомлення про те, що на розгляд мирового судді передали випадок, який стався 27 березня 1883 р. Того дня «*крестьянинъ Р. Б.*» украв 40 коп., коли прикладався до мощей у Ближніх пече-

рах. Послушник його затримав. Злодій пояснив, що є прикмета, за якої у того, хто візьме гроші з мощей, «улучшится хозяйство», при цьому стверджував, що збирався через рік покласти на те саме місце навіть більшу суму, якби йому справді пощастило в господарстві [1, 247 – 248]. Справжні мотиви крадіїв потребують окремого розгляду, а в контексті нашої теми події з розривом у 100 років вказують на те, що загалом загроза цілісності як грошей, так і святинь загалом існувала постійно. З 1840 р. до об'єктів, котрі потребували охорони, додалася срібна визолочена лампада від графині Анни Олексіївни Орлової-Чесменської [III, 8]. Попри це, серед інших при гробі св. прп. Феодосія з 1832 р. стояв слабкий і хворобливий монах Гермоген [9, 50]. Отже, якихось надзвичайних на тлі загальної ситуації в храмі заходів для відбору гробових до св. прп. Феодосія не вживали.

Висновки. Коли доступ до Успенського собору був неможливий, духовні запити прочан, на думку лаврської адміністрації, мали б достатньо задовольнити келія й кенотаф св. прп. Феодосія в Дальніх печерах. У час, коли храм не був зачинений, богомольці, за винятком тих, приймати яких особливо готувалися, могли обходити раки та ікони у довільній послідовності або взагалі вибірково. Оформлення гробниці достатньо зрозуміло вказувало на те, чиї мощі там спочивають, і на пошану до цієї святині. При цьому не виключено, що віряни, яких у соборі супроводжували представники братії, отримували від провідників додаткову інформацію. В удосконаленні гробниці та її найближчого середовища вирішальну роль протягом досліджуваного періоду відігравали лаврські монахи та їхні родичі, для реалізації планів Лаври залучали майстрів та постачальників матеріалу не лише з Києва. Основним відповідальним за роботи був еклезіарх. За потреби святиню приводили до ладу чи то в розпал паломницького сезону, чи то під час війни в очікуванні ворожого наступу. Пожертвовані покрови ретельно фіксували, на їхній вигляд намагалися впливати. Гробові при святині були подібні до тих, хто стояв при сусідніх раках. Тож загалом гробниця св. прп. Феодосія Печерського була об'єктом, до якого виявляли особливі релігійні почуття насельники Лаври, і при цьому органічно вписувалася у коло соборних святинь. **Перспективним** є порівняння взаємодій при цій гробниці з відповідними практиками при інших святинях у Великій церкві.

Джерела та література

- I. IP НБУВ. – Ф. 175. – Спр. 138. – 56 арк.
II. IP НБУВ. – Ф. 175. – Спр. 2383. – 5 арк.
III. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 288. – 29 арк.
IV. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 304. – 273 арк.
V. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 313. – 70 арк.
VI. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 357. – 246 арк.
VII. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 363. – 696 арк.
VIII. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 369. – 294 арк.
IX. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 благ. – Спр. 3443 а. – 522 арк.
X. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 595. – 12 арк.
XI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 789. – 22 арк.
XII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 1467. – 6 арк.
XIII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 1519. – 11 арк.
XIV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 1602. – 68 арк.
XV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2352. – Ч. 4. – 195 арк.
XVI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2637. – Ч. 1. – 597 арк.
XVII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2637. – Ч. 2. – 314 арк.
XVIII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2637. – Ч. 3. – 529 арк.
XIX. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2815. – 13 арк.
XX. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 2926. – 5 арк.
XXI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1, загальночерн. – Спр. 877. – 5 арк.
XXII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 КДС. – Спр. 290. – 379 арк.
XXIII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 КДС. – Спр. 291. – 160 арк.
XXIV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 КДС. – Спр. 298. – 294 арк.
XXV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 КДС. – Спр. 623. – 88 арк.
XXVI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 94. – 2 арк.
XXVII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 112. – 217 арк.
XXVIII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 127. – 331 арк.
XXIX. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 заг. – Спр. 254. – 155 арк.
XXX. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 заг. – Спр. 268. – 12 арк.
XXXI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 заг. – Спр. 287. – 191 арк.
XXXII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 заг. – Спр. 291. – 9 арк.
XXXIII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 заг. – Спр. 381. – 16 арк.
XXXIV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 черн. – Спр. 299. – 34 арк.
XXXV. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 2 черн. – Спр. 1004. – 38 арк.

XXXVI. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 3 заг. – Спр. 86. – 10 арк.
XXXVII. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 3 заг. – Спр. 705. – 20 арк.

1. 27 марта... // Харьковские епархиальные ведомости (ЕВ). – Отдел оф., неоф. – № 15 (10 апреля). – 1883. – С. 247–248.

2. Барвінський О. Моя подорож на Україну / О. Барвінський // Барвінський О. Спогади з мого життя / О. Барвінський. – Нью-Йорк – К. : Смолоскип, 2004. – Ч. 1 і 2. – С. 334–365.

3. Беляев П.И. У великих святинь: (Из путевых заметок). Тамбов, Воронеж, Курск, Чернигов, Киев, Полтава и Харьков / П.И. Беляев. – Саратов : Тип. Союза печ. дела и продажи изд., 1909. – II, 138 с.

4. Глаголев А. Записки русского путешественника : в 4 ч. / А. Глаголев. – СПб. : тип. Императорской российской акад., 1837. – Ч. 1. – 286 с.

5. Домрачева В. В Киев через Москву (третья экскурсия воспитанниц Вятского епархиального училища) (Продолжение) / В. Домрачева // Вятские ЕВ. – Отдел неоф. – № 50 (15 декабря). – 1911. – С. 1086–1094.

6. Завалишин И.И. Эпопея тысячелетия. Паломничество И. З. 862 – 1862 / И.И. Завалишин. – М. : А. Мамонтов, 1866. – 294 с.

7. Захарченко М.М. Киев теперь и прежде / М.М. Захарченко. – К. : Кульженко, 1888. – 290 с.

8. Кізлова А.А. Братія Києво-Печерської Успенської лаври в соціальних взаємодіях навколо поховань св. препод. Антонія і Феодосія в печерах (кінець XVIII – початок XX ст.) / А.А. Кізлова // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 113. – С. 11–15.

9. Кізлова А.А. «Великоцерковні приставники» в комунікації з відвідувачами Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) / А.А. Кізлова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 25. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2017. – С. 47–52.

10. Кізлова А.А. Соціальні взаємодії насельників Києво-Печерської Успенської лаври щодо переоблачення мощей святих і заміни їх покровів (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) / А.А. Кізлова // Історичний архів. Наукові студії : збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. – Вип. 18. – С. 12–24.

11. Корсун Г.Н. Мои впечатления от IV Всероссийского Миссионерского Съезда / Г.Н. Корсун // Полтавские ЕВ. – Отдел неоф. – № 31 (1 ноября). – 1909. – С. 1265–1272.

12. Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры. – К. : КПЛ, 1795. – 171 с.

13. Максимов В. Образовательная и паломническая поездка воспитанниц Тверского епархиального женского училища в Киев (продолжение) / В. Максимов // Тверские Ев. – Ч. неоф. – № 3 (1 февраля). – 1904. – С. 85–94.

14. Максимович И. Паломник Киевский / И. Максимович. – К. : Ф. Гликсберг, 1845. – 146 с.

15. На юге : Путевой дневник воспитанников Самар. духов. семинарии / под ред. препод. К. Казанского. – Самара : тип. Самар. духов. консистории, 1900. – 228 с.

16. Опыт исследования об имуществах и доходах наших монастырей / [соч. Д.И. Ростиславов]. – СПб. : Тип. Мор. м-ва, 1876. – [4], 396 с.

17. Освящение Великой церкви Успенской Киево-Печерской лавры // Киевские Ев. – Отдел неоф. – № 16 (15 августа). – 1901. – С. 740–746.

18. Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсонские Ев. – Отдел неоф. – № 22 (16 ноября). – 1909. – С. 585–595.

19. Попов И.Г. Русская народно-бытовая медицина / И.Г. Попов. – СПб. : 1903. – 404 с.

20. Святитель Павел, митрополит Тобольский и Сибирский (1705 – 1770) / сост. проф. прот. Ф. Титов. – К. : [КПЛ], 1913. – 90 с.

21. Сементовский Н. Киев и его достопамятности / Н. Сементовский. – К. : Губернское управление, 1852. – [4], IV, 259 с.

22. Софронов С.Г. Территориальные аспекты формирования системы православных святынь (на примере русских святых и богородичных икон) / С.Г. Софронов // Наследие и современность : информационный сборник. – М. : Б/и, 2002. – Вып. 9. – С. 20–72.

23. Титов Ф. Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры и других святынь и достопримечательностей города Киева / Ф. Титов. – К. : КПЛ, 1911. – 156 + VI с.

24. Титов Ф. Киево-Печерская лавра / Ф. Титов // Богословская энциклопедия / под ред. Н. Глубоковского. – СПб., 1909. – Т. 10. – С. 655–678.

25. Титов Ф. Слово в четверток Пасхальной седмицы и в день изнесения мощей преподобной Евфросинии, игумении и княжны Полоцкой из Киева в Полоцк. 22 апреля 1910 года в Великой церкви Киево-Печерской лавры / Ф. Титов. – К. : КПЛ, 1910.

26. Титов Федор Иванович, протоиерей. Хронологический указатель основных публикаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://qoo.by/2uht>.

27. Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель / К.В. Шероцкий. – К. : Кульженко, 1917. – 376 с.

28. Щеглова А. Поездка в Киев и Чернигов воспитанниц Богословской Церковно-Учительской школы / А. Щеглова // Тульские Ев. – Отдел неоф. – № 13 (1 июля). – 1904. – С. 396–408.

29. Щепанская Т.Б. Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) / Т.Б. Щепанская // Русский Север : к проблеме локал. групп : [сб. ст.]. – СПб. : МАЭ, 1995. – С. 110–176.

30. E. Š. Kyjev, Ruský Jerusalém / E. Š. // Rudé květy. Ilustrovaný lidový měsíčník pro zábavu a poučení. – 1913–1914. – Ročník 13. – № 3. – S. 38–43.

References

I. IR NBUV – Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, f. 175, spr. 138, 56 ark.

II. IR NBUV – Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, f. 175, spr. 2383, 5 ark.

III. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 288, 29 ark.

IV. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 304, 273 ark.

V. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 313, 70 ark.

VI. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 357, 246 ark.

VII. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 363, 696 s.

VIII. Fondy NKPIKZ, KPL-A – Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka 369, 294 ark.

IX. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 blah., spr. 3443 a, 522 ark.

X. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 595, 12 ark.

XI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 789, 22 ark.

XII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 1467, 6 ark.

XIII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 1519, 11 ark.

XIV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 1602, 68 ark.

- XV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2352, ch. 4, 195 ark.
- XVI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 1, 597 ark.
- XVII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 2, 314 ark.
- XVIII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 3, 529 ark.
- XIX. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2815, 13 ark.
- XX. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 zah., spr. 2926, 5 ark.
- XXI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1, zahalnochern., spr. 877, 5 ark.
- XXII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 KDS, spr. 290, 379 ark.
- XXIII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 KDS, spr. 291, 160 ark.
- XXIV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 KDS, spr. 298, 294 ark.
- XXV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 KDS, spr. 623, 88 ark.
- XXVI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 chern., spr. 94, 2 ark.
- XXVII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 chern., spr. 112, 217 ark.
- XXVIII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 1 chern., spr. 127, 331 ark.
- XXIX. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 zah., spr. 254, 155 ark.
- XXX. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 zah., spr. 268, 12 ark.
- XXXI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 zah., spr. 287, 191 ark.
- XXXII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 zah., spr. 291, 9 ark.
- XXXIII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 zah., spr. 381, 16 ark.
- XXXIV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 chern., spr. 299, 34 ark.

XXXV. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 2 chern., spr. 1004, 38 ark.

XXXVI. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 3 zah., spr. 86, 10 ark.

XXXVII. TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 128, op. 3 zah., spr. 705, 20 ark.

1. 27 marta... [27 of March]. (1883, April 10). *Kharkovskie eparkhialnye vedomosti (EV) (Otdel of., neof.) – Bulletin of Kharkiv Eparchy (Part of., unof.)*, 15, 247–248 [in Russian].

2. Barvinskyi, O. (2004). Moia podorozh na Ukrainu [My Journey to Ukraine]. In O. Barvinskyi, *Spohady z moho zhyttia – Memoirs about My Life (Part 1–2)*, (pp. 334–365). New-York – Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].

3. Beliaev, P.I. (1909). *U velikikh sviatyn: (Iz putevykh zametok). Tambov, Voronezh, Kursk, Chernigov, Kiev, Poltava i Kharkov [Near Great Sacred Objects (From the Travelogue). Tambov, Voronezh, Kursk, Chernihiv, Kyiv, Poltava and Kharkiv]*. Saratov: Tip. Soiuza pech. dela i prodazhi izd. [in Russian].

4. Glagolev, A. (1837). *Zapiski russkogo puteshestvennika [Notes of Russian Traveller]* (Part 1–4; Part 1). Sankt-Peterburg: tip. Imperatorskoi rossiiskoi akad. [in Russian].

5. Domracheva, V. (1911, December 15). V Kiev cherez Moskvu (tretia ekskursiia vospitannitc Viatckogo eparkhialnogo uchilishcha) (Prodolzhenie) [To Kyiv through Moscow (the 3rd Excursion of Pupils of in Vyatka Eparchy (Continuation)]. *Viatckie EV (Otdel neof.) – Bulletin of Vyatka Eparchy (Part of., unof.)*, 50, 1086–1094 [in Russian].

6. Zavalishin, I.I. (1866). *Epopeia tysiacheletiia. Palomnichestvo I. Z. 862 – 1862 [Epopée of Millennium. Pilgrimage of I. Z. 862 – 1862]*. Moskva: A. Mamontov [in Russian].

7. Zakharchenko, M.M. (1888). *Kiev teper i prezhde [Kyiv Nowadays and in Former Times]*. Kiev: Kulzhenko [in Russian].

8. Kizlova, A.A. (2016). Bratiia Kyievo-Pecherskoi Uspenskoï lavry v sotsialnykh vziemodiiaakh navkolo pokhovan sv. prepod. Antoniia i Feodosiia v pecherakh (kinets XVIII – pochatok XX st.) [Brethren of Kyiv Pechersk Lavra in Social Relations Connected with Places of St. Antony and St. Theodosius Burial in the Caves (Late 18th – Early 20th Ct.)]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: Scientific Herald*, 113, 11–15 [in Ukrainian].

9. Kizlova, A.A. (2017a). «Velykotserkovni prystavnyky» v komunikatsii z vidviduvachamy Kyievo-Pecherskoi Uspenskoï lavry (kinets XVIII – pershi desiatylyttia XX st.) [«Keepers of the Great Church» in Communication with the Visitors of Kyiv Pechersk Lavra (Late 18th – First De-

cares of 20th Ct.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Papers of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky*, 25, 47–52. Vinnytsia [in Ukrainian].

10. Kizlova, A.A. (2017b). Sotsialni vzaiemodii naselnykiv Kyievo-Pecherskoi Uspenskoï lavry shchodo pereoblachennia moshchei sviatykh i zaminy yikh pokroviv (kinets XVIII – pershi desiatylittia XX st.) [Changing of Wearing Apparel and Palls of the Saints' Holy Relics in Communication inter Inhabitants of Kyiv Dormition Caves Lavra (Late 18th – the 1st Decades of 20th Ct.)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii: zbirnyk naukovykh prats – Historical Archive. Scientific Studies: Collection of Scientific Works*, 18, 12–24. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

11. Korsun, G.N. (1909, November 1). Moi vpechatleniia ot IV Vserossiiskogo Missionerskogo Sezda [My Impression of the 4th All-Russian Missionary Congress]. *Poltavskie EV (Otdel neof.) – Bulletin of Poltava Eparchy (Part unof.)*, 31, 1265–1272 [in Russian].

12. *Kratkoe istoricheskoe opisaniie Kievo-Pecherskoi lavry [Short Historical Description of Kyiv Caves Lavra]*. (1795). Kiev: KPL [in Russian].

13. Maksimov, V. (1904, February 1). Obrazovatelnaia i palomnicheskaia poezdka vospitannits Tverskogo eparkhialnogo zhenskogo uchilishcha v Kiev (prodolzhenie) [Educational and Pilgrim Voyage of Pupils of Specialized School for Girls from Tver Eparchy to Kyiv (Continuation)]. *Tverskie EV (Ch. neof.) – Bulletin of Tver Eparchy (Part unof.)*, 3, 85–94 [in Russian].

14. Maksimovich, I. (1845). *Palomnik Kievskii [Kyivan Pilgrim]*. Kiev: F. Gliksberg [in Russian].

15. Kazanskii, K. (Ed.). (1900). *Na iuge: Putevoi dnevnik vospitannikov Samar. dukhov. Seminarii [At the South: Travel Diary of Pupils of the Ecclesiastical Seminary in Samara]*. Samara: tip. Samar. dukhov. Konsistorii [in Russian].

16. Rostislavov, D.I. (1876). *Opyt issledovaniia ob imushchestvakh i dokhodakh nashikh monastyrei [Experience of the Our Conventual Property and Income Investigation]*. Sankt-Peterburg: Tip. Mor. m-va [in Russian].

17. Osviashchenie Velikoi tserkvi Uspenskoï Kievo-Pecherskoï lavry [Consacration of Great Church in Kyiv Dormition Caves Lavra]. (1901, August 15). *Kievskie EV (Otdel neof.) – Bulletin of Kyiv Eparchy (Part unof.)*, 16, 740–746 [in Russian].

18. Palomnichestvo vospitannits Odesskogo eparkhialnogo zhenskogo uchilishcha chrez Kiev v Moskvu i Troitse-Sergievu lavru [Pilgrimage Pupils of Specialized School for Girls from Odessa Eparchy to Moscow and Trinity Lavra of St. Sergius through Kyiv]. (1909, November 16). *Kher-*

sonskie EV (Otdel neof.) – Bulletin of Kherson Eparchy (Part unof.), 22, 585–595 [in Russian].

19. Popov, I.G. (1903). *Russkaia narodno-bytovaia meditsina [Russian Folk Medicine of Everyday Life]*. Sankt-Peterburg [in Russian].

20. Titov, F. (Ed.). (1913). *Sviatitel Pavel, mitropolit Tobolskii i Sibirskii (1705 – 1770) [St. Paul, Metropolitan of Tobolsk and Siberian (1705 – 1770)]*. Kiev: [KPL] [in Russian].

21. Sementovskii, N. (1852). *Kiev i ego dostopamiatnosti [Kyiv and Its Places of Interest]*. Kiev: Gubernskoe upravlenie [in Russian].

22. Sofronov, S.G. (2002). Territorialnye aspekty formirovaniia sistemy pravoslavnykh sviatyn (na primere russkikh sviatykh i bogorodichnykh ikon) [Territorial Aspects of the Orthodox Sacred Objects System Organization (Case Study of Russian Saints and Marian Icons)]. *Nasledie i sovremennost: informatsionnyi sbornik – Heritage and Contemporaneity: Informational Digest*, 9, 20–72. Moskva: N.p. [in Russian].

23. Titov, F. (1911). *Kratkoe istoricheskoe opisaniie Kievskoi Pecherskoi lavry i drugikh sviatyn i dostoprimechatel'nostei goroda Kievskogo [Short Description of Kyiv Caves Lavra and the Other Sacred Objects and Interesting Places of Kyiv City]*. Kiev: KPL [in Russian].

24. Titov, F. (1909). Kievskoi Pecherskaia lavra [Kyiv Caves Lavra]. In N. Glubokovskii (Ed.), *Bogoslovskaia entsiklopediia – Theological Encyclopedia* (Vol. 10, pp. 655–678). Sankt-Peterburg [in Russian].

25. Titov, F. (1910). *Slovo v chetvertok Paskhalnoi sedmitsy i v den izneseniia moshchei prepodobnoi Evfrosinii, igumenii i kniazhny Polotckoi iz Kievskogo v Polotck. 22 aprelia 1910 goda v Velikoi tserkvi Kievskoi Pecherskoi lavry [Say in Bright Thursday, a Day of St. Polotsk Superioress and Princess Euphrosyne's Holy Relics Bearing out Kyiv to Polotsk]*. Kiev: KPL [in Russian].

26. Titov Fedor Ivanovich, *protoierei. Khronologicheskii ukazatel osnovnykh publikatsii [Titov Fedor Ivanovich, Archpriest. Chronological Index of Main Published Works]*. (n.d.). Retrieved from: <http://qoo.by/2uht> [in Russian].

27. Sherotckii, K.V. (1917). *Kiev. Putevoditel [Kyiv. Guidebook]*. Kiev: Kulzhenko [in Russian].

28. Shcheglova, A. (1904, July 1). Poezdka v Kiev i Chernigov vos-pitannits Bogoslovskoi Tserkovno-Uchitel'skoi shkoly [Voyage to Kyiv and Chernihiv of Pupils from Church-Teachers School in Bogoslovsk]. *Tulskie EV (Otdel neof.) – Bulletin of Tula Eparchy (Part unof.)*, 13, 396–408 [in Russian].

29. Shchepanskaia, T.B. (1995). Krizisnaia set (traditsii dukhovnogo osvoiniia prostranstva) [Crisis Network (Traditions in Spiritual Domes-

tication of Space)]. *Russkii Sever: K probleme lokal. grupp – Russian Nord: to the Problem of Local Groups* (pp. 110–176). Sankt-Peterburg: MAE [in Russian].

30. E. Š. (1913–1914). Kyjev, Ruský Jerusalém [Kiev, Russian Jerusalem]. *Rudé květy. Illustrovaný lidový měsíčník pro zábavu a poučení – Red Flowers. Illustrated Popular Monthly Magazine for Joy and Cognition*, 13, 3, 38–43 [in Chech].

KIZLOVA Antonina – candidate of historical science, doctoral candidate, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (ant_kiz@ukr.net); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

SOCIAL INTERACTIONS OF BRETHREN NEAR THE ST. REV. THEODOSIUS' TOMB IN DORMITION CATHEDRAL OF KYIV PECHERSK LAVRA (late 18th – early 20th century)

The sacred objects keepers were an important link of the social interactions in the sacred places. The superior, monks and novices were the keepers of the sacred objects in the monasteries. In late 18th – early 20th century Kyiv Pechersk Lavra with its numerous miraculous icons and holy relics was a prominent centre of the Kyivan symbolic focus in the Orthodox symbolic core. This monastery is very important for the reconstruction of various communicative practices connected with the Orthodox sacred objects and of the Orthodox monastic devoutness.

The article analyses norms of access to the tomb and elicits the participants of its communicative space design and preservation in order to find out the key features of the social interactions of brethren near the St. Rev. Theodosius' tomb in Dormition Cathedral. The work is based on the inner conventual documents and the works of the visitors of Lavra. The access to the tomb was for several hours after every divine service. The only time the Spiritual Council of Lavra decided to lock the cathedral was late at night in 1893.

The prayers could not visit the St. Rev. Theodosius' tomb in 1900 (during the complex repair of the Cathedral). During their visits the emperor and his family first kissed St. Volodymyr's head and then stopped before the shrine with the Cave Saints' holy relic particles. The common prayers worshipped the Ark with the relics of St. Michael, St. Ste-

phane's finger, the body of Pavel from Tobolsk, the Cave Saints' holy relic particles and St. Volodymyr's head. Sometimes this succession varied. The tomb was suitably decorated and signed. The monks of Lavra and their relatives took part in the space improvement around this sacred object. They bestowed some elements of the precious frame. The Spiritual Council cooperated with the artisans from Kyiv and other localities. Responsibility for these operations was borne by the ecclesiarch himself.

World War I did not stop these processes. The All Saints' Shrine was patterned after the St. Rev. Theodosius' tomb. The donations for the tomb were accepted in Lavra by post as well as from donators' hands. The peak of contribution was at the height of the pilgrimage season. Some benefactors brought their donations into accord with the Spiritual Council. Some of them would send only the squares of cloth and decorative lining. The Spiritual Council selected the guardians for the tomb and for the other shrines in the Cathedral.

It is possible to make a conclusion that the tomb was an object of an especial devoutness of Lavra inhabitants. It also blends in with the other sacred objects in the Cathedral. The comparison with these objects needs further scientific research.

Keywords: Dormition Cathedral of Kyiv Pechersk lavra, late 18th – early 20th century, sacred object keeper, visitor, tomb, relics, cathedral, social interaction.

Стаття надійшла до редакції 21.10.17.